

**MÜSƏLMAN RÜHANİLƏRİNİN AZƏRBAYCAN ÇAR
RUSYASININ MÜSTƏMLƏKƏÇİLİK SİYASƏTİNƏ QARŞI
APARDIQLARI MÜBARZƏYƏ TÜRKiYƏNİN MÜNASİBƏTİ**

Dr. Vəfa QULİYEVA*

ÖZET

Kafkasya'da ve Azərbaycan'da faaliyyət göstərən din adamlarıyla dinî kurum ve kuruluşlar hakkında Sovyetler Birliđi'nin dađılıp Azərbaycan Cumhuriyeti'nin bađımsızlıđını ilan ettiđi 1991 yılına kadar hiçbir ciddi bilimsel araştıрма ve inceleme yapılmamaştır. Oysa söz konusu din adamları, özellikle orta asırlarda birçok devletin en üst kademesinde görev yapıp ciddi kararların alınmasında ve uygulanmasında etkili olmuşlardır.

Azərbaycan'da hem orta asırlarda hem de sonraki dönemlerde toplumun en seçkin ve saygın gruplarından birini oluşturan din adamları, her zaman Osmanlılar'la (Anadolu Türkleri'yle) irtibat hâlinde bulunmuşlardır. Osmanlı Türkleri'nin Kafkasya'daki âdeta teslicileri durumundaki bu saygın grup, Çarlık Rusyası'nın bölgede yürütmek istediđi sömürgeciliđe karşı da sürekli Anadolu Türkleri'yle birlikte hareket etmişlerdir.

Bu makalede Kafkasya'da ve Azərbaycan'da faaliyyət gösteren din adamlarıyla dinî kurum ve kuruluşların faaliyetleri, Osmanlı Türkleri'yle ilişkileri, Çarlık Rusyası'nın Kafkasya'da sürdürmek istediđi sömürgeleştirme anlayışına karşı takınılan ortak tavır ve bu tavrın neticeleri dikkatlere sunulmaktadır.

Son zamanlara qədər Sovet tarixşünaslıđında müsəlman rühanilərinin Azərbaycanın sosial-siyasi-mədəni həyatında rolu və mövqei məsələsi tədqiq edilmemiştir. Yalnız Azərbaycan müstəqillik qazandıktan sonra bu cür yasaq sayılan mövzulara müraciət etmək, onları geniş tədqiq etmək imkanı yaranmışdır.

Azərbaycanın orta əsrlər dövründə müsəlman rühaniləri feodal zümrəsinin bir təbəqəsini təşkil edir və cəmiyyətdə böyük nüfuza malik idilər. Rühanilər Şirvanşahların dövlət aparatında Şirvanşahdan sonra üçüncü vəzifə olan «sədr əl-əzəm), «sədr əl-möhərəm» vəzifəsini icra edir. Vəqf əmlakına nəzarət, mədrəsə və xeyriyyə cəmiyyətlərinə rəhbərlik edirdilər. Sədr vəzifəsi nəslidi. /1, s. 10, 11/

* Azərbaycan İlimlər Akademisi Arkeoloji və Etnografya Enstitüsü Öđretim Üyesi

Şirvanşah Fərrux Yəsər h. 879/1474 tarixli fərmanında rühəniləri dövlətin sutunları adlandırır və deyir ki, onların köməyi olmadan xalq kütlələrini itətdə saxlamaq mümkün deyil. /2, s. 63-71/

Səfəvilər dövründə də müsəlman rühəniləri böyük nüfuza malik idilər. Şeyxlər, axundlar, seyyidlər hətta diplomatik məsələlərin həllində də hökmdara dəyərli məsləhətçi verir, məclisdə bir çox problemlərin həllində iştirak edirdilər. /1, s. 11/

Şah Abbas dövründə rühənilərə torpaq mülkiyyəti (soyurqallar) verilir. XVIII əsrin əvvəllərində Qızılbaşlar dövlətində baş sədr (sədr əl-ə'zəm) titulu şiə rühənilərinin başçısına verilir. O eyni zamanda vəqf əmlakının divanına (divan əl-sədarət) rəhbərlik edir və bütün soyurqallardan 1/20 hissəsini özünə götürmək hüququna malik idi. /3, s. 79/

Beləliklə orta əsrlərdə müsəlman rühəniləri feodal sinfinin bir zümərəsini təşkil edirdi və dövlət inzibati quruluşunda mühüm yer tuturdu. Onlar məhkəmə işlərinə də baxırdılar.

XIX əsrin arxiv sənədləri və XII-XIX əsr epigrafiq abidələr Azərbaycanın İslam dünyası - Mərkəş, Bağdad, Misr, Suriya, Hindistan, Türkiyə, Türkiyə ilə sosial-siyasi, mədəni əlaqələrini də tədqiq etməyə imkan yaratmışdır.

XVIII-XIX əsrlərdə Qafqaza sahib olmaq və Yaxın Şərqi yol açmaq istəyən üç böyük dövlət İran, Rusiya və Türkiyənin Bu bölgəyə marağı artmışdır. Qafqaza sahib olmaq üçün isə ilk növbədə Azərbaycanın Şimal-qərb bölgəsinə yiyələnmək lazım idi. Ancaq bundan sonra döyüşkən xalqlara malik Dağıstanı istila etmək və Qafqazda möhkəmlənmək mümkün idi.

XVIII əsrin əvvəllərindən İranda baş vermiş iqtisadi-siyasi böhran nəticəsində ondan asılı olan ölkələrdə xalq hərəkatları başladı. Cənubi Qafqazda siyasi vəziyyət dəyişdi.

1711-ci ildə II. Adıqorkulunun oğlu Əli Sultana paşa titulu verməklə, Türkiyə sultanı onu, Zaxur da daxil olmaqla, İlisu və Nuxa xanı təyin etdi. İlk növbədə İran sərhəddini qoruyan Çar camaatı əmək haqqı almadıqlarına görə mübarizəyə qalxmışdılar. Üsyançılar İlisu sultanı Əli Sultanın başçılığı ilə hərəkat edərək, Şirvan hakimi Həsən Əli xanın ordusunu darmadağın edib, Qəbələ mahalından keçərək, Şamaxı, Gəncə, Qazax, Ağstafa, Şəmşədlı Zeqam, Şamaxorı tutaraq, Bərdəyə qədər çatdılar. /4, s. 24; 5, s.23; 6, s.68; 7, s.17/

Əli Sultanın Şamaxıya II-ci yürüşü 10 avqust 1721. ildə olmuşdur. Qaytaq hakimi Əhməd xan və Müşkül mədrəsəsinin rühəni başçısı Hacı Davud da bu xalq hərəkatında aktiv iştirak edirdilər.

Üsyançılara Türkiyə kömək edirdi. Çünki Qafqazda marağı olan Türkiyə XVI əsrin ikinci yarısı, XVII əsrin əvvəlləri qeyd olunan torpaqları İrandan almışdı.

Epiqrafik abidələrə əsasən demək olar ki, XVII və XVIII əsrin əvvəllərində Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsində Şamaxıda, Qubada «Nəqşibəndiyyə» sufi cəmiyyətinin yaranmasında Türkiyənin rolu böyük olmuşdur.

1721-1723 illərdə Cənubi Qafqazda hadisələr Türkiyənin xeyrinə yönəlmişdi. İlisu sultanı Əli Sultan öz qoşunu ilə Rusiya və İrana qarşı Türkiyənin tərəfində döyüşdü.

H.zü-l-l-qə'də 1135/3.VIII-2.IX 1723. ildə Əli Sultan Türkiyə sultanı tərəfindən yenidən Şəki vilayətinə, Zaxur sancağı da oraya daxil olmaqla, bəylərbəyi təyin olundu. /7, s.19; 8, sənəd No 1091/

Nəhayət Əli Sultan Türkiyə sultanından H.şəvval ayı 1144/28.III-3.II.1732. ildə Ərzurumdan aldığı fərmana əsasən /8, sənəd 1093/ Rusiyanın Sıqnaqda Türkiyə əleyhinə törətdiyi təxribat nəticəsində baş vermiş müharibədə iştirak etmiş və şəhid olmuşdur. /7, s. 21, 22/

Əli Sultan paşadan sonra onun yerinə Türkiyə sultanı tərəfindən H. 1145/1732-33 ildə İlisu-Zaxur hakimi təyin olunmuş oğlu Xəlil Sultan paşa da H. 1150/1737-38 ildə gəvurlərə qarşı Türkiyə tərəfində vuruşaraq həlak olmuşdur. Əli Sultanın H. 1150/1737-38. ildə Türkiyə sultanı tərəfindən İlisu-Zaxur hakimi təyin olunmuş digər oğlu Məhəmməd sultan Paşa da H. 1171/1757-58. ildə döyüşdə şəhid olmuşdur. Eyni döyüşdə onun əmisi Əmir xanın oğlu Əli Sultan bəy də həlak olmuşdur. Bu gün belə ziyarətqah olan bu şəhidlərin məzarı Qax rayonunun Tovla Tala qəbiristanlığındadır. /7, s. 21,22/

Rusiya Cənubi Qafqazı istila edəndən sonra Azərbaycanın sünnü əhalisini şiələlərə qarşı qoymaqla Rusiya imperiyasının ağır müstəmləkəçilik siyasətinə qarşı gedən xalq hərəkatlarının zəiflətməyə çalışırdı. 30 il /1801-1830/ il Çar-Balakən icmaları və onlara kömək edən İlisu-Zaxur, Şəki sultanları çar Rusiyasının ağır müstəmləkəçilik siyasətinə qarşı mübarizə aparmışlar. /7, s. 13, 15, 22-26/

Baş ştabın kapitanı Purjanovskinin Qarabağda əhalinin dini, mülkü, sinfi, milli differensiasiyasına aid qeydlərindən məlum olur ki, onlar xalqın vahid qüvvəsini parçalamaq üçün sünnü, şiə məsələsindən istifadə edə bilirlər. Onun fikrincə sünnülər də Qarabağda Ermənilər kimi onlara kömək ola bilər. /9, s. 22; 7, s. 35/

Lakin bunu yaxşı başa düşən Türkiyə sünnü sufi cəmiyyəti olan Nəqşibəndiyyənin «Ələviyyə» qolunu yaratdı. Bu təriqət müqəddəsliyi Səliman əl-Farisi Qasım ibn Muhammad ibn Əbu Bəkr /640-725/, altıncı şiə imamı Cəfəri-Sadiq /vəf. 765/, vasitəsilə Əli ibn Əbu Talibə bağlayır. /10, s. 9/ Türkiyə Balkanlarda Bosniyaya Şeyx Hüseyn Əfəndini /11, s.196/, Azərbaycanda Şəkinin Baqqal kəndinə Şeyx Mahmud Əfəndini göndərdi /7, s. 42/ Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsində Şeyx Mahmud Əfəndinin davamçıları XVIII əsrin axırı XIX. əsrdə fəaliyyət göstərmişlər.

Şeyx Mahmud Baqqalının davamçısı Şeyx Nurullah Əfəndi /vəf. Ramazan (H. 1317/13/I-12/II-1899) il /Şəkinin Baş Laysq kəndində, Hacı Şeyx Oruc ibn

Taşdəmir /vəf. 1319/1901-1902 il/ Balakən rayonunun Katex kəndində fəaliyyət göstərmişlər. /7, s. 42/

Nəqşbəndiyyə cəmiyyətinin şeyxləri - Şeyx Əhməd Zaqatala rayonunun Tala kəndində, onun dəvamçısı Şeyx Əbdüssəlam Əfəndi Oğuz rayonunun Padar kəndində fəaliyyət göstərmişlər. /7, s. 43/

Şahi Nəqşbəndi Mocəddədi, Əlfi-Sani, imam Rəbbani Əhməd Sirhindinin /vəfatı 28 səfər 1034/1624 il/ müridi Xəlid Bağdadi /1778-1826 il/ Əli silsilədə 23. yerdədir. /12, s. 296-336; 7, s. 45, 46/

Xəlid Bağdadinin müridləri Məkkə, Mədinə, Qüds, Şam, Həbb, İraq, Erbil, İmadıyyə, Cəzirə, Şəmzin, Mərdin, Ayıntab, Urfa, Diyarbək, İstanbul, Anadolu, Hindistan, Əfqanıstan, Dağıstan, Azərbaycan, Mavəraünnəhr, Misir, Oman, Məqrib, Krit və başqa ölkələrdə fəaliyyət göstərmişlər. /13, s. 211/

Xəlid Bağdadinin Azərbaycanda dəvamçısı Şeyx İsmayıl Siracəddin Şirvani olmuşdur. Onun xanəgahı Kürdəmirdə idi.

I-ci imam Qazi Məhəmmədin mürşüdü görkəmli alim, siyasi xadim Molla Məhəmməd Yaraqlı bütün Çeçen və Dağıstan mollalarını yığıb Kürdəmirə gətirmiş Şeyx İsmayılın yanında aylarca təlim keçmişlər. Şeyx İsmayıl Siracəddin Nəqşibəndiyyənin əsasnaməsi və Qurani Kərimin Bəqərə surəsinə əsasən müridizmin məramnaməsini yazıb onlara vermişdi. Məramnamədə deyilirdi: Müsəlmanlar kafirlərin hakimiyyəti altında ola bilməzlər. Məhəmməd əhli heç kimin qulu və heç kimdən asılı olmamalıdır, heç kimə, müsəlmana belə, vergi verməməlidir. Kim ki müsəlmandır, o azad olmalıdır. Sizin, müsəlmanların arasında bərabərlik olmalıdır. Kim özünü müsəlman hesab edir onun üçün ilk əvvəl qəzəvat, sonra şəriətə əməl etməkdir. Kimsədən asılı olmaq, rusların gəlişilə sizin bütün oruc-namazınız, Məkkə ziyarətiniz heçdir. /14, s. 5; 7, s. 34/1828-ci ildə İran-Rusiya arasında bağlanmış Türkmənçay müqaviləsinə əsasən Azərbaycan torpaqları Rusiya ilə İran arasında bölündü. Şeyx İsmayıl Siracəddin Türkiyəyə köçdü. Məqbərəsi Amasiyadadır.

Lakin onun dəvamçıları Cənubi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda -Nuxa, Zaqatala, Qax, Balakən, Oğuz, Qəbələ, Şirvan, Qubada fəaliyyət göstərmişlər.

1860. ildə Nuxa, Zaqatala, Şamaxıda Zikrilər hərəkatı baş verdi. Bu hərəkat Dağıstan, Kaytaq, Tabasaranda da yayılmışdı. /15, s. 215/ İppolitovun fikrincə zikrilər hərəkatı Türkiyənin təsiri ilə meydana gəlmişdi.

İslam dini ilə əlaqədar xalq hərəkatlarının günü-gündən güclənməsi Çarizmi qərarlar qəbul etməyə məcbur edirdi.

Qroznı qalasından iyul 1859-cu ildə Qafqaz ordusunun baş komandanı A.İ.Baryatinskiyə Qafqaz xəttinin sol qanadı üzrə ordu komandiri N. I. Yevdokimovun yazdığından belə məlum olur ki, çar çinovnikləri müsəlman rühənilərinin sosial bazasının geniş olmasından, istənilən vaxtda xalqı Çarizmə qarşı qaldıra biləcəklərindən ehtiyat edir, idarə üsulunda nə isə bir dəyişikliklər etməyə, müəyyən təbdirlərin görülməsinə çalışırdılar. Xanların səlahiyyətlərini

artırıb, onları öz tərəflərinə çəkməklə xalqı itaətdə saxlaya biləcəklərinə güman edirdilər. Beləliklə xalq hərəkatına qarşı dağlarda saxlanan orduya çəkilən xərclərin də azalacağına ümid edirdilər. /16, s. 182/

Beləliklə Çar Rusiyası 1872. ildə müsəlman rühanilərini Rusiyanın inzibati dövlət quruluşuna daxil etdi. Mərkəz Tiflisdə olmaqla Şiə və sünnü rühani idarələri yaratdı. Bu idarə sistemi Prixod məscidləri, Qəzəvatxanə, Məclis və Rühani idarəsindən ibarət idi. Evlərin, əhalinin sayı, mədəniyyət mərkəzləri olan Came məscidlərinin fəaliyyəti, məktəb-məscidlər, mədrəsələr, müəllimlərin, tələbələrin sayı, dərs vəsaiti, proqramları və s. haqqında aşağıdan yuxarı Rühani idarələrinə hesabat, məlumatlar verilirdi. Rühani idarəsi isə bu haqda hesabatı Rusiyanın Daxili işlər nazirliyinə verirdi. Azərbaycan Dövlət Tarix arxivində rühanilərin fondlarında qalmış bu kimi sənədlər Qərbi Azərbaycanın "tarixi ərazisi olmasını bir daha sübut edir. İndi qeyd olunan ərazidə nə bir nəfər azərbaycanlı, nə də bir məscid və ya digər tarixi abidə qalmışdır. Bütün yer adları dəyişdirilmiş, tarixi abidələr məhv edilmiş, qalanlar isə Erməni milli memarlıq abidəsi kimi təbliğ olunmaqdadır.

1918-1920 illərindən sonra İran və Türkiyədən ermənilər kütləvi surətdə Azərbaycana köçürülməsində Rusiyanın əsas məqsədlərindən biri Türkiyə ilə olan sərhəddini xristiyanlaşdırmaq idi. Eyni zamanda azərbaycanlıların siyasi qüvvəsini zəiflətmək idi.

Bu siyasət bu gün də davam etməkdədir. Son 20 yanvar, Xocalı əhvalatı, torpaqlarımızın 20 faizinin «erməni» işğalı altında olması buna sübutdur. Rusiya tərəfindən Azərbaycanın işğalından sonra müsəlman rühanilərinin hüquqları bir qədər sıxışdırıldı. Lakin bunun mümkün olmadığını görəndə Çar məmurları bəzi islahatlar keçirməyi qərara aldılar. 22 may 1805 ildə knyaz Sisianov yazırdı ki, müsəlman rühanilərinin Azərbaycanın istilasına qədər məhkəmə işlərində gəlirləri vardı. Sisianovun təklifi ilə rühanilərin təmin olunmasından ötrü Yelizavetpol okruqunun gəlirindən ildə 1300 rubl ayrılmışdı. /17, s.36/

Müsəlman rühaniləri üçün dövlət tərəfindən pul ayrılırdı. 1889 ildə Şiə rühani idarəsinə 6.507 rubl pul verilmişdi. /19, siy. 601/

Rühani idarələri tez-tez dövlət tərəfindən yoxlamalara məruz qalırdı. «Əsasnamə» qəbul olunandan sonra, 12 il ərzində Rühani idarələrində iki dəfə 1879, 1883 illərdə Şeyx ul-İslam və Daxili işlər nazirliyi tərəfindən yoxlama aparılmışdı. Çar Rusiyası hakimiyyətinə qarşı müsəlman rühaniləri tərəfindən baş vermiş hər hansı xoşa gəlməz hadisələrlə əlaqədar Qanunvericilik əsasnaməsinə yeni maddələr əlavə olunmuş və 23, 37-ci maddələrdə müəyyən dəyişikliklər edilmişdi. Şəriət qanunlarında həbs və cərimə nəzərdə tutulmamasına baxmayaraq, din xadimləri həbs və cərimə olunurdular. Axund, Əfəndi və mollaların hazırlanması üçün xüsusi məktəblər təşkil edilirdi. Komisyaya əvvəllərdə olduğu kimi Quberniya məclisi yox, Quberniya qazisi, yerli mollalar daxil olmaqla, Qubernatorun təyin etdiyi şərq dillərini bilən çinovnik rəhbərlik etməli idi. Atestat Rühani idarəsi tərəfindən yox, imtahan komissiyası tərəfindən verilirdi. Komissyanın sədri Rus çinovniki idi. Müsəlman rühanilərinə qeyd olunan məsəblərin yerinə yetirilməsinə Qubernator və uyez d rəisləri nəzarət edirdi /20, vər. 7, 8/

Quberniya məclisinin funksyası Quberniya qazisinə verilmişdi. Ona uyezd qazisinin işi də tapşırılmışdı. Quberniya qazisinin iş qaydaları Qafqaz baş naçalnikinin razılığı ilə daxili işlər naziri tərəfindən təsdiq olunurdu. /20, vər.11b, 12b/

Prixod mollaları İran və Türkiyə ilə əlaqədə şübhələndiklərinə görə Qafqazdan sürgün edilir, ağır cəzalara məruz qalırdılar. /21, vər. 4, 5, 6, 8, 25, 3647, 59; 22, vər. 82/.

Bütün bu təzyiqlərə baxmayaraq müsəlman rühəniləri dövlət idarəçilik sisteminə daxil edilmişdi. Bu məsələ müsəlman rühənilərinin xalq kütlələrinə təsirinin böyük olması ilə izah olunur.

Bütün XIX əsr boyu, 70-ci illərə qədər xalq kütlələrinin Çar Rusiyasının ağır müstəmləkəçilik siyasətinə qarşı mübarizəsi davam etmişdir. Sovet hakimiyyəti dövründə isə müsəlman rühəniləri təqiblərə məruz qalaraq, bir sinif kimi məhv edildi.

ƏDƏBİYYAT

1. M.S.Nemət. Azərbaycanın epiqrafik abidələrinin toplusu, c. I. Bakı, ELM nəşriyyatı, (rus dilində).
2. M.S.Nemətova. Şirvan tarixinə dair qiymətli sənəd. Az.Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. Tarix, fəlsəfə, hüquq, 1966, No: 4. (rus dilində).
3. Petruşevski I, P. Azərbaycan və Ermənistanda feodal münasibətlərinin tarixi öçerki, Leninqraf, 1949 (rus dilində)
4. Abbas Qulu Ağa Bakixanov. Gülistani-İran, Bakı, 1991.
5. Yesai Həsən Cəlaliyan. Alban ölkəsinin qısa tarixi. /1702-1722/. T.İ.Ter- Avetesyannın qədim erməni dilindən tərcüməsi. Ön sözü yazan və çapa hazırlayan akademik Z.M.Bunyardov. Bakı, 1989 (rus dilində).
6. Leviyatov V.N. XVIII əsr Azərbaycanın tarixi öçerkləri. Bakı, 1948 (rus dilində).
7. M.S.Nemət. Azərbaycanın epiqrafik abidələri toplusu, c. II, Bakı Yeni nəşrlər Evi, 2001 (rus dilində)
8. Qafqaz arxeoqrafik kamisiyasının aktları, c. II, Tiflis, 1869,1 cildə əlavə II sənəd (rus dilində).
9. XIX əsrin 20-60-cı illərində Azərbaycanda Çar Rusiyasının müstəmləkəçilik siyasəti, Moskva-Leninqrad, 1937, II hissə. (rus dilində).
10. Hamid Alqar. The Naqshibende Order. A pleminary survey of its history and Siqnificance, studia İslamic XLIV, 1977.
11. Hamid Alqar. Some notes on the Naqshibandi tariqat in Bosnia. Die Welt des İslamis, XIII, 1972.
12. Nizami K. Naqshibandi influence on Muqhal rulers and politics. İslamic culture, vol XXXIX, No: 1, 1965.
13. Avliyalar Ansiklopedisi, c. VIII, İstanbul, 1992.
14. Dini müharibənin başlanması və inkişaf etməsi haqqında tarixi qeydlər.

1823-1843 illərdə Dağıstanda insanın mənəvi elementləri haqqında nəzəriyyə, Ştab kapitani general - Purcanevskinin yol jurnalından qeydlər. Qafqaz toplusu, c. XXIII, tiflis, 1902. (rus dilində).

15. Qafqazda idarəçilik haqqında tarixi qeydlər, tərtibatçı S.Esadze. c. I, Tiflis, 1907.

16. Mərkəzi hərbi tarix arxivi, No: 6544, Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyası, Tarix institutunun elmi arxivi No 2084 /IV/.

17. Vəfa Quliyeva. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın sosial-siyasi, mədəni həyatında müsəlman rühanilərinin rolu və mövqei erməni- Azərbaycan siyasi münasibətri rəkursunda. Bakı, Nurlan nəşriyyatı, 2003.

18. Qafqaz arxeoqrafik kamiasının aktları, c. VII, 1878.

19. Azərbaycan Dövlət tarix arxivi, fond 290, siyahı 1.

20. Azərbaycan Dövlət tarix arxivi, fond 290, siyahı 2, iş 756.

21. Azərbaycan Dövlət tarix arxivi, fond 45, siyahı 1, iş 158. Azərbaycan Dövlət tarix arxivi, fond 290, siyahı 10, iş 5693.

ABSTRACT

About the religious men, religious foundations and associations in Caucasia and Azerbaijan any serious scientific investigations and studies were not present until 1991 when the Azerbaijan republic became independent together with seperating of The Soviet Union. However the religious men being a question of had influence on getting and enforcing of many great decisions by working in the highe stages of the a lot of states especially in middle centuries.

In Azerbaijan the religious men who were around the most important and respected groups of the society in both middle centuries and later periods kept in touch with the Ottomans (Anatolian Turks). Every time this respected group were in company with Anatolian Turks against the imperialist ideas that Czardom Russia wanted to spread the area.

In this article,the activities of the religious men, religious foundations and associations in Caucasia and Azerbaijan, their relationships with the Ottoman Turks, their collectively attitudes against imperialist thoughts which Czardom Russia wished to spread around Caucasia and the results of their attitudes were handeled.